

Ένσαρκοι στοχασμοί πάνω στην τέχνη του θεάτρου

Ο καλλιτέχνης είναι φύσει και θέσει εξεγερμένος. Δεν μπορεί να δεχθεί έτοιμα δόγματα, παγιωμένες αισθητικές κατηγορίες, κάθε είδους αυθεντίες. Όσο μεγαλύτερη η εμπειρία, όσο βαθύτερη η γνώση, τόσο πιο τολμηρός ο καλλιτέχνης, τόσο πιο πρωτογενής η φυσική ανταπόκριση του οργανισμού του στις δημιουργικές ενορμήσεις της φαντασίας, στους τρόπους επικοινωνίας και αναμέτρησης με το υλικό του. Η σκηνοθεσία είναι η τέχνη της διαλεκτικής του συγκεκριμένου. Τίποτα δεν αποστεώνεται, δεν παγιώνεται εφάπαξ, τίποτα δεν προκαθορίζεται ή δεν καθορίζεται μια δια παντός. Το μόνο σταθερό σημείο στη ζωή και την εργασία του καλλιτέχνη είναι η βαθιά του επιθυμία να δημιουργεί, η ανάγκη του να πλάθει κόσμους εκ του μηδενός με τα υλικά της θεατρικής τέχνης. Η βαθιά επιθυμία και η ανάγκη του γίνονται το πάθος του. Ο καλλιτέχνης “γεννάει” αυτούς τους κόσμους, οι οποίοι, όσο πιο ουσιαστικά προσωπικοί είναι, τόσο πιο έντονα οικουμενικό αποτύπωμα αφήνουν. Μπορούμε να πούμε ότι ο καλλιτέχνης – δημιουργός του θεάτρου, αυτός που με άλλα λόγια αποκαλούμε σκηνοθέτη, είναι ένας *από σκηνης ποιητής*. Οι κόσμοι που φαντάζεται, που “γεννάει”, δεν ανήκουν σε κάποιο συγκεκριμένο δόγμα, σε κάποια αισθητική, ιδεολογική ή δραματουργική κατασκευή. Αντίθετα, πρόκειται για κόσμους ανοίκειους και παράξενους, μέσα από τους οποίους ο δημιουργός επιχειρεί να προκαλέσει την ενεργοποίηση βαθύτερων στιβάδων της ανθρωπινότητας των θεατών. Πρόκειται γι’ αυτήν την ψυχοπνευματική λειτουργία της εμπύθισης, του κοιτάγματος προς τα μέσα, κατά την οποία ο θεατής αναζητά και γνωρίζει εκ νέου τον εαυτό του. Αυτήν, όμως, τη διαδικασία δεν μπορεί να τη βιώσει ο θεατής αν πρώτα δεν έχει διαπεράσει τον σκηνοθέτη και τους συνεργάτες του, τους ανθρώπους που έχουν αποφασίσει να αφιερώσουν τη ζωή τους στο πρόταγμα της καλλιτεχνικής δημιουργίας.

Από την άποψη αυτή πρέπει να εξετάσουμε το ζήτημα της *εργαστηριακότητας* στο θέατρο. Η αναζήτηση για “νέες φόρμες” και “νέους τρόπους” (βλ. “Ο Γλάρος” του Α. Τσέχωφ) δεν είναι κάτι άλλο από τη διαρκή ανάγκη του καλλιτέχνη να αφουγκράζεται τη φύση της εποχής, τους πολλαπλούς τρόπους που ύπαρξη και ιστορία συγκρούονται, αλληλεπιδρούν, αναμετριούνται και συνυπάρχουν σε όλα τα πεδία της ζωής. Η αναζήτηση, λοιπόν, αυτών των “νέων τρόπων” καλλιτεχνικής έκφρασης συνδέεται ευθέως με την αναζήτηση νέων μορφών ζωής, με γνώμονα την ανθρώπινη χειραφέτηση. Υπό αυτό το πρίσμα, η τέχνη του ηθοποιού δεν είναι μια αυτοαναφορική ή αυτοκαταναλωτική τέχνη, αλλά ένας δημιουργικός τρόπος βίωσης του κόσμου σε διαρκή μετάβαση, σε διαρκή εξέλιξη και μετασχηματισμό. Το σώμα μας είναι το *σημείο μηδέν* του κόσμου. Η έννοια της εκπαίδευσης συνεπάγεται αυτό ακριβώς: την καθολική ενεργοποίηση των δυνατοτήτων στο *σημείο μηδέν* του κόσμου. Στην καλλιτεχνική διαδικασία της γέννησης ενός έργου τέχνης, ο δημιουργός προκαλείται να βαδίζει στα τοπία της ριζικής αυτο – αμφισβήτησης, να δεχτεί τη δυναμική της αμφιβολίας και της αυτο – αναίρεσης. Με άλλα λόγια, μπαίνει στη διαδικασία της διαρκούς επαναστατικοποίησης μέσω και σκοπών, μορφών και περιεχομένων στη δουλειά του, αρνούμενος ρητά να βαδίζει εθελουφλώντας σε πεπατημένες οδούς μιας κοινά αποδεκτής και βαθύτατα αφελούς αλήθειας, που προτάσσει η βιομηχανία του θεάματος, για να μπορεί αενάως να αυτο-αναπαράγεται. Γιατί να μη σκεφτούμε

δυνατότητες που ένα έργο τέχνης θα συνέβαλε όχι μόνο στον μετασχηματισμό των συνειδήσεων των ανθρώπων, αλλά και στη δημιουργία εξεγερσιακών ρηγμάτων μέσα στην κοινωνία;

Σημειώσεις εργασίας πάνω στη δεύτερη εκδοχή των “Περσών” του Αισχύλου

Πώς σκηνοθετεί κανείς για δεύτερη φορά τους *Πέρσες* ανάμεσα σε δύο πολέμους; Κατά τη διάρκεια των προβών των *Περσών* με την Ομάδα Σημείο Μηδέν ξέσπασε ο πόλεμος την Ουκρανία, ενώ, με την έναρξη των προβών στη Βουδαπέστη, ξέσπασε ο πόλεμος στη Γάζα. Πώς η τέχνη να εκφράσει την οδύνη και την αγωνία γι’ αυτά τα συμβάντα; “Προς τι ο άνθρωπος; Προς τι ο άνθρωπος;” (βλ. “Βούτσεκ” του Γκ. Μπύχνερ) Αυτό το ερώτημα αντηχεί πλέον με τον πιο βασανιστικό τρόπο. Η οργή μας απέναντι σε αυτούς που καταστρέφουν τους ανθρώπους και τη γη τους, αλλά και ο πόνος, η συμπόνοια, η βαθιά ψυχική σύνδεση με τους ίδιους τους ανθρώπους και τη γη, είναι τα βασικά μας υλικά. Αυτή τη φορά οι *Πέρσες* είναι η *Τραγωδία της Αγωνίας* για την ανθρώπινη κατάσταση. Πρόκειται για μια στάση πολιτική, αλλά, κατά βάση οντολογική. Τελικά τι έμαθε η ανθρωπότητα από τον Τρωικό πόλεμο ως σήμερα; Πώς μπορεί η τέχνη να μιλήσει γι’ αυτή την οδύνη; Πώς μπορεί επιτέλους ο άνθρωπος να βαδίσει στον δρόμο της χειραφέτησης; Στους *Πέρσες* ο μύθος, το υπερβατικό στοιχείο, βρίσκεται μέσα στο σώμα.

Ζώντας τη ζωή του πνεύματος, της βαθιάς πρωτογενούς συγκίνησης, των όμορφων συναντήσεων, της ουσιαστικής ανθρώπινης συνύπαρξης, της δημιουργικής αγωνίας και την ίδια στιγμή, ζώντας μέσα στον σπαραγμό και την οδύνη για κάθε ανθρώπινη ζωή που χάνεται σε αυτόν τον παράλογο κόσμο, ζώντας τον θρήνο και την οργή της φύσης όταν σπαράσσεται στα πεδία των μαχών και σε κάθε είδους φυσικές καταστροφές. Οι δύο αυτοί πόλοι εσωτερικής ζωής αλληλεπιδρούν στην πορεία γέννησης της παράστασης και το ερώτημα είναι πώς τελικά θα εκφραστούν. Η ίδια η κίνηση της εσωτερικής ζωής είναι ο πλούτος του καλλιτέχνη.

Για να προσεγγίσουμε την αρχαία τραγωδία σήμερα χρειάζεται να τη δούμε υπό το πρίσμα της τραγωδίας της Ιστορίας, μέσα από τον εφιάλτη της ανθρωποφαγικής και αγριανθρωπικής όψης του καπιταλισμού, που πλέον απειλεί την ίδια την ανθρωπότητα με ολοκληρωτική καταστροφή και εξαφάνιση. Η αντιμετώπιση της τραγωδίας μέσα από το ανεπούλωτο τραύμα που δημιουργεί ο καπιταλισμός γύρω μας αλλά και στο βάθος του είναι μας, μας δίνει αυτήν την κριτική/επαναστατική ορμή ώστε μέσα από την τέχνη να αντιληφθούμε βαθύτερα τον κόσμο και έτσι να μπούμε στη διαδικασία να τον αλλάξουμε. Σήμερα, χωρίς την επίγνωση της τραγωδίας της ιστορίας, επί της ουσίας, δεν μπορούμε να αναγνωρίσουμε την ίδια την επαναστατική προοπτική. Μήτρα της τραγικής ύλης είναι το στοιχείο του αδιεξόδου. Αδιέξοδο πολιτικό, υπαρξιακό, ιστορικό. Η επανάσταση των καταπιεσμένων όπου γης αποτελεί ακριβώς τη δημιουργική και βίαιη υπέρβαση όλων των αντιφάσεων και των αδιεξόδων της υπαρξης και της ιστορίας μέσα στον καπιταλισμό.

Ωστόσο, ο καλλιτέχνης δεν ησυχάζει, δεν βολεύεται σε μια σκεπτικιστική και αγνωστικιστική αβεβαιότητα. Τα ερωτήματα παραμένουν βασανιστικά και μονάχα η ιστορική πράξη μπορεί να τα απαντήσει. Θα μπορέσει ο άνθρωπος να απελευθερωθεί από την τερατώδη διάσταση της ανθρωπότητας που φέρει μέσα του και να βαδίσει

συνειδητά προς τον δρόμο της ατομικής και συλλογικής χειραφέτησης; Θα μπορέσει να βιώσει τη ζωή σε όλον της τον πλούτο, σε όλη της την ένταση και έκταση; Με ποιους τρόπους μπορεί η τέχνη να συμβάλλει προς μια τέτοια κατεύθυνση; Τα ερωτήματα αυτά – και πόσα ακόμα! – αποτελούν πηγή αγωνίας, αλλά και πλούσιας δημιουργικής ζύμωσης.

Όμως, τι είναι η ζωή του καλλιτέχνη; Τι άλλο από μια κοπιώδη προσπάθεια να μετατρέψει το αόρατο σε ορατό, να ψηλαφίσει το ανεξερεύνητο και να του δώσει σάρκα και οστά. Το αόρατο, το ανεξερεύνητο είναι το ίδιο το δημιουργικό υλικό που βρίσκεται σε κατάσταση αναμονής και περιμένει να μορφοποιηθεί, να νοηματοδοτηθεί. Πώς μπορεί ο καλλιτέχνης να το φροντίσει και στη συνέχεια να το υπερασπιστεί; Το πρώτο βήμα, ίσως, είναι η πίστη στο ότι το υλικό υφίσταται και υπό κατάλληλες συνθήκες θα αποκαλυφθεί, αλλά και η αυτοπεποίθηση που γεννιέται από την πίστη αυτή. Ωστόσο, ο ίδιος ο τρόπος ζωής του καλλιτέχνη είναι το ουσιαστικότερο μέσον υπεράσπισης του δημιουργικού του υλικού: η απεμπλοκή από άωφελες συνάψεις της καθημερινότητας, η επίγνωση της βαθιά αντιφατικής και συγκρουσιακής δομής του ανθρώπινου όντος, η προσπάθεια για τη δημιουργία ουσιαστικών και στιβαρών ανθρώπινων σχέσεων, η αίσθηση του προσανατολισμού στη ζωή με γνώμονα την τέχνη, και, πάνω απ' όλα το ίδιο το όραμα για τη ζωή και την τέχνη, που ενώνει όλα τα παραπάνω και ριζώνει σε αυτό που αποκαλούμε τρόπο ή μορφή της ζωής.

Συχνά οι καλλιτέχνες μένουμε περιχαρακωμένοι στο εγώ μας, το οποίο, τελικά, αποτελεί και το όριο ή και τον φραγμό στην εξέλιξη μας. Η δυνατότητα υπέρβασης αυτού του φραγμού βρίσκεται στην επιθυμία της βαθιάς συνάντησης μεταξύ των ανθρώπων, στην επιθυμία της συμπόρευσης με κάποιους *ακόμα*, με κάποιους *άλλους*, προς μια άγνωστη γη νέων τοπίων, ανεξερεύνητων αισθήσεων, πολλών επιθυμιών και συγκινήσεων. Οι φραγμοί του εγώ δημιουργούν μονάχα επιπλέον φραγμούς. Η καλλιτεχνική δημιουργία, αντίθετα, είναι μια πράξη ύψιστης ελευθερίας. Η επιθυμία της συνάντησης, της συμπόρευσης, της βαθιάς ένωσης προς την επιτέλεση ενός κοινού σκοπού, προς τη δημιουργία ενός έργου τέχνης μπορεί πράγματι να είναι ένα ανεπανάληπτο ταξίδι στα πιο απίθανα τοπία που δεν φανταζόμασταν καν ότι θα συναντήσουμε ποτέ.

Από αυτή την άποψη, ζωτικής σημασίας για τον σκηνοθέτη είναι η διαδικασία εξόρυξης του δημιουργικού υλικού από τους ηθοποιούς, από τους συνεργάτες του, από τον ίδιο του τον εαυτό· η αγωνία για τις μορφές που θα λάβει το υλικό στην αποκάλυψη του, οι συνθετικές δυνατότητες που παρέχει. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η διαδικασία αυτή τον καθορίζει ως άνθρωπο, γίνεται πυρήνας στη ζωή του.

Σάββας Στρούμπος

Αθήνα, Ιανουάριος – Βουδαπέστη, Νοέμβριος 2023.